

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

YANENKO Oksana Andreevna – Candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer of the Department of vocal and choral disciplines and methods of musical

education of Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: professional training of future singers.

*Дата надходження рукопису 12. 01. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор А. М. Растрюгіна.*

УДК 37.015.31:7

ГУСЕВА Любов Григорівна –

викладач кафедри образотворчого мистецтва та дизайну
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: gusevalubov@ukr.net

**ВИРАЖЕННЯ ДУХОВНИХ ПРОЯВІВ ЛЮДИНИ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО
МИСТЕЦТВА**

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Процес пізнання та перетворення довколишнього світу охоплює весь попередній досвід людства, який виражається через духовні прояви людини, що відображаються у певних видах діяльності. Поняття духовності тісно пов'язане з естетичними уявленнями через загальне розуміння сутності загальнолюдських цінностей, їх походження, сприйняття, оцінку та опанування.

Духовність, як і естетика, є філософським осмисленням світу в процесі будь-якої діяльності людини, і прш за все в мистецтві, де формуються, закріплюються і досягають найбільшої досконалості результати освоєння світу за законами краси. Мистецтво дає одне з вищих духовних переживань – естетичну насолоду. Воно виступає як викристалізувана, закріплена форма опанування світу за законами краси з естетичним змістом, художньою концепцією світу й особистості, образом, наповненим ідейно-емоційним смислом. Оскільки мистецтво – в духовно-практичному, та естетика – в теоретичному плані, зосереджують увагу на загальнолюдському, ці сфери культури особливо актуальні за нинішніх умов, коли світу бракує проявів духовності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомим внеском в розробку проблем духовності є праці відомих науковців, філософів таких як: М. Бубер, М. Бердяєв, Х. Ортега-і-Гассет, П. Тейяр де Шарден, Е. Фром, В. Франкі, М. Шелер, А. Швейцер, О. Шпенглер. провідною ідеєю їхніх міркувань є те, що саме духовна людина в змозі подолати всі суспільні та глобальні кризи людства.

Дослідження таких науковців, як: М. Боришевський, Я. Бугерко, С. Грузенберг, В. Губін, А. Зеліченко, В. Зінченко, О. Климишин, В. Летуновський, Л. Міщиха,

В. Моляко, М. Савчин, О. Семак, В. Стрелков та ін.. присвячені розгляду духовності як особливого виду активності, творчої діяльності людини. Так визначав поняття духовності В. Зінченко, С. Грузенберг назвав духовність багатогранною творчою діяльністю людини. Дослідниця проблеми розвитку творчої особистості Л. Міщиха розглядає творчість як прояв еманції духовності особистості [9]. Очевидно, що проблема духовності досліджується в різних площинах, які складають цілісність самого поняття.

Мета та завдання статті – розглянути духовні прояви людини в художньо-естетичній діяльності, що відображаються за допомогою виразних засобів образотворчого мистецтва; з'ясувати їх вплив на формування художнього простору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. спостерігалось посилення уваги до феномену духовності з боку вітчизняних психологів. Психологічні механізми духовного розвитку особистості досліджував український психолог О. Колісник. Інший український психолог М. Чепа визначив, що духовність, за своїми сутнісними характеристиками, є складною системою нелінійного типу яка має вивчатися засобами синергетики. Духовність розглядається науковцями як інтегральне утворення людської психіки (когнітивно-інтелектуальної, почуттєво-емоційної та вольової сфер), складне гармонійне поєднання певних психічно-процесуальних та особистісних якостей людини.

За визначенням багатьох відомих дослідників, духовність є загальнокультурним феноменом, який охоплює не тільки об'єктивно-теоретичні цінності та ідеали, а й вчинки. У цьому контексті духовність постає як спосіб самовибудови особистості в межах культурного світу через самовизначення і

самоспрямування, що передбачає знання, почуття, осмислення дійсності. Дух, за переконанням М. Бердяєва, виступає актом творення особистості, її характеру. Особистість розглядається через призму її покликання, що визначає можливість її творчої самореалізації, самоздійснення [1].

Як зазначає ряд дослідників, духовність виявляється у спрямуванні інтересів, нахилів людини на пізнання, засвоєння та створення духовних цінностей. Духовні ціннісні орієнтації є позитивною установкою особистості на духовні вчинки. Найспецифічними формами прояву духовності є духовні стани та почуття, які часто виникають в процесі спілкування близьких людей, споглядання краєвидів природи, творів мистецтва. У цей момент людина переживає бурхливе емоційне піднесення, єдності зі світом, Всесвітом, частинкою якого вона є. У процесі досліджень психологами були визначені ряд компонентів духовності, зокрема: когнітивно-інтелектуальний, вольовий, естетичний, гуманістичний та ін.

Окремі науки та галузі духовної і практичної діяльності опановують різні аспекти світу, даючи можливість сформуватися і затвердитись тим чи іншим граням особистості. Як відомо, цілісне сприйняття світу можливе саме завдяки мистецтву, в цьому сенсі воно є поліфункціональним. Через естетичний вплив і насолоду, яку отримує людина в процесі художньої творчості і сприйняття мистецтва здійснюється її виховання, інформування, пізнання й передача досвіду, аналіз стану світу, його моделювання.

Такі аспекти впливу мистецтва передбачають розгляд природи самої людини, яка й визначає специфіку мистецтва. З позицій науковців, які розглядають людину як творчу, діючу особистість, впливає, що людина є процесом власних дій. Ці уявлення були взяті за основу сучасних тверджень про те, що структуру особистості визначає структура людської діяльності. Загально визнано, що суспільну діяльність структурують: праця, пізнання, спілкування й оцінка.

Однак, як наголошує дослідник проблем естетики Ю. Борєв, діяльність може бути спрямована як назовні (на дійсність): пізнання, оцінка, праця, спілкування, так і всередину (на особистість): самопізнання, самооцінка, самореалізація й смоспілкування. Діючи в процесі праці, пізнання, спілкування та оцінювання, людина розгортає, збагачує та розвиває власні сутнісні сили [2]. З іншого боку, погоджуючись з дослідником, слід зазначити, що будь-яка самооцінка, самопізнання, самореалізація, «самоспілкування» не тільки формує і створює

особистість, а й веде до діяльнісного втручання людини в життя.

Розмаїття світу й суспільних потреб людини породжують розмаїття форм суспільної свідомості. Мистецтво виникло як потреба вирішення специфічних завдань з освоєння та перетворення світу, воно змушує в особистісній формі привласнювати художні ідеї, що проявляються через художні образи. Художні образи в мистецтві не подібні реальності, вони моделюють свій художній простір. В образ входить не тільки матеріал дійсності, переосмислений творчою фантазією митця, а й ставлення самого митця до зображеного, створеного художнього простору, а також багатство всієї особистості митця. Як зазначав іспанський художник і скульптор Хуан Гріс, якість митця залежить від кількості минулого досвіду, який він несе в собі. Таким чином, можна зазначити, що творча особистість відображається в художньому образі, і чим яскравішою, виразнішою є особистість, тим більш значущим є твір мистецтва.

Образність, що поєднує узагальненість і конкретність з особистісною формою є специфікою художнього мислення. А сам процес вираження внутрішнього «Я» людини у зовнішньому світі, через доступні їй засоби, на нашу думку, можна назвати відповідним проявом. Художній твір через художнє омислення дійсності, художні емоції, які відомий психолог Л. Виготський назвав «розумними», робить можливим вираження духовних проявів людини.

Образотворче мистецтво містить елементи художньої творчості й образотворчості, що виражається в предметності образу. Але головним змістом образотворчого мистецтва, яке б визначення воно не мало, є художня трансформація простору. В контексті проблеми, яка розглядається – вираження духовних проявів засобами образотворчого мистецтва, вважаємо за доцільне дещо детальніше торкнутися проблеми художнього простору. Оскільки саме в художньому просторі мистецького твору відбувається вираження духовних проявів людини через художні образи.

Мистецький твір – це цілий художній світ, художній простір, що складається з системи пластичних та непластичних елементів. Неplastичними елементами є повчальні сентенції, дидактичні думки, філософські, політичні, релігійні, моральні ідеї та уявлення, які втілені в художню форму. Вони взаємодіють з пластичними елементами. В образотворчому мистецтві система пластичних елементів (відображені фарбами, створені образотворчими засобами речі, явища, персонажі, ситуації, взаємостосунки)

створюють художній простір мистецького твору.

Художній простір мистецького твору виразний, відчутний, його можна уявити і побачити. Для його створення задіюється пам'ять, уява та спостережливість митця за предметами дійсності. Цей простір є концептуально наповненою моделлю дійсності, що складається з осмислених та пропущених через себе вражень митця. На відміну від реального світу в ньому все пронизане художньою концепцією, все є її носієм. Складові художнього простору мистецького твору підпорядковані його внутрішній логіці й завданню впливати на глядача в потрібному естетичному спрямуванні. Саме тому художній простір мистецького твору уможливорює передачу духовних проявів людини відповідними виражальними засобами.

В епоху Відродження мистецтво і система художньої освіти відповідали принципам мистецтва формує все. Митець був носієм етичних і естетичних цінностей, найбільш цінними рисами якого вважалися: художній погляд на речі, професійна самостійність, володіння спеціальними навичками. Розвиток науки у ХХ ст. актуалізував питання співвідношення етичних норм і художньої культури. Трансформація цінностей, менталітету, світосприйняття призвела і до зміни засобів художнього вираження. Художній твір в контексті парадигми сучасного мистецтва не вичерпується роллю матеріального об'єкта, а втілює в собі спосіб «проживання» його творцем ситуації даної соціокультурної реальності. Отже, мистецтво можна розглядати не тільки як квінтесенцію духовно-культурного досвіду, але й як одну з форм загальної соціальної практики (конкретно-художню), що дозволяє репрезентувати реальні умови життєдіяльності людей в уявних образах і символічних відносинах.

Вирішенням проблеми художнього простору займалися чимало науковців, мистецтвознавців, художників. Художній простір відрізняється від дійсності наявністю в ньому, так званої, художньої умовності. Художньо-відображений простір має естетичний зміст, що зумовлений, як вже зазначалося раніше, такими факторами як: світогляд автора, його ставлення до зображуваних подій, специфіка використаного матеріалу, особливості певної епохи тощо. Таким чином, мистецтво, вбираючи в себе всі досягнення людства, по-своєму перевтілює і змінює їх, відображаючи в своїх творах дух часу і внутрішній світ художника, що живе в цьому часі.

Поняття простору у мистецтві складне і багатогранне. У науковій літературі

зустрічаються різні термінологічні визначення поняття художнього простору: «художній простір твору», «образний простір», «художній простір мистецтва» та ін. Зокрема, О. Івін визначає художній простір, як простір твору мистецтва, сукупність тих його властивостей, які надають йому внутрішньої єдності й завершеності та наділяють його характером естетичного. Оскільки саме поняття почало формуватися тільки в кінці ХІХ – початку ХХ ст., то спектр питань, що пов'язані з усіма можливими трансформаціями простору у сучасному мистецтві надзвичайно широкий і потребує ґрунтовного вивчення.

Важливим внеском в осмислення проблеми художнього простору є праці М. Мерло-Понті, Х. Ортега-і-Гассет, П. Флоренського, М. Хайдеггера, О. Шпенглера та ін. Вся культура може бути витлумачена як діяльність з організації простору, вважав П. Флоренський. Він зазначав, що природний, або видимий, простір – лише частина цілого, більшого, не видимого, але знаного простору, а отже, художній простір виступає символом духовного простору. Саме такий художній простір створювало, на його думку, середньовічне образотворче мистецтво, яке не дублювало дійсність, а давало найглибше осягнення її архітектоніки, матеріалу, смислу. Характеризуючи художній простір, Ортега-і-Гассет також протиставляє геометричну глибину, якої досягають за допомогою системи прямої перспективи, та інтуїтивну, або змістовну його глибину. Аналізуючи еволюцію художнього простору, він наголошував, що глибинні зміни в культурі епохи, яка визначає адекватний їй художній простір, лежать в основі постійних змін, що відбуваються в мистецтві.

Художній простір, як інтегральна характеристика художнього твору впливає на всі образотворчі засоби, які використовує художник. Для мистецтва, й образотворчого мистецтва зокрема, характерним є те, що художній простір, який представляє модель світу, автор виражає мовою власних просторових уявлень.

Нове просторове мислення формує складну для сприйняття пластичну мову, де головним елементом композицій є абстрактна форма, констатує дослідниця проблеми художнього простору в сучасному мистецтві М. Юр. У сьогоденному світі виклики життя вимагають від студента синтезованої цілісної ідеї в навчанні і дослідженні (концепції, що проблематизує) і розуміння когнітивної естетики (краси критичного погляду) вважає сучасна художниця, науковець О. Чепелик. Для того, щоб в межах мистецької освіти можна було це реалізувати, потрібне розуміння того,

що в мистецтві йдеться не лише про віртуозність виконання і набуття навичок, але й про спосіб мислення.

Розглянувши проблему художнього простору, важаємо, що в процесі його організації та моделювання відбувається реалізація духовних проявів людини через художні образи й виразні засоби, властиві тому чи іншому виду мистецтва. Тому, доцільно визначити саме поняття «духовного прояву». На нашу думку, волевиявлення особистості викликане потребою виявити і виразити власне «Я» в зовнішньому світі відповідними засобами, зокрема засобами образотворчого мистецтва можна назвати духовним проявом митця.

Образотворче, на відміну від інших мистецтв, для відображення духовного світу людини задіює в своїх творах субстанції матеріального світу (фарби, полотно, папір) через які здійснюється взаємозв'язок матеріального й духовного, втілюються ідеї, стають візуальними уявленнями. Так, свого часу П'єр Жан Давид д'Анже визначав, що геній митця видозмінює, перетворює матерію. В творчості реалізується духовне покликання людини, відбувається з одного боку – звільнення духу від матерії, а з іншого – матеріалізація духу, одухотворення матерії. Рільке також зазначав, що душа дає нам мистецтво і мистецтво дає нам душу; вони звертають нас до Буття і насичують нас ним [6].

Бездоганними прикладами духовного прояву, вираженого в творах засобами образотворчого мистецтва є роботи відомих художників Миколи Реріха та Чюрльоніса. Одним з яскравих прикладів духовного пізнання світу і його відображення засобами різних мистецтв, зокрема й образотворчого, є антропософський рух, який очолив Рудольф Штайнер. Він дав імпульс для розвитку нового антропософського осмислення мистецтва живопису, музики, евритмії, педагогіки. Саме заснована ним вальдорфська педагогіка надавала велике значення засобам образотворчого мистецтва, як виразникам духовного. Всі педагогічні рекомендації Р.Штайнера для вчителів і учнів вальдорфської школи чітко вказують на те, що викладання ще на самих початкових сходинках має включати в себе методично-послідовне виховання відчуттів.

Штайнер наголошував, що трансформація людиною власної конституції аж до відчуттів дозволить піднятися на більш високу сходинку естетичного судження й творчості. На його думку, людина як істота, що діє й пізнає має проявити своє ставлення до світу через систему органів відчуття і через мислення. Він виокремив три основні групи відчуттів, через

які людини може проявити себе в зовнішньому світі:

– відчуття, що здійснюють тілесний контроль, наприклад відчуття рівноваги, руху, життя, дотику;

– відчуття, що повідомляють про якість довколишнього світу, наприклад відчуття кольору, тепла, смаку, нюху;

– відчуття, які відповідають за взаєморозуміння між людьми, наприклад відчуття мови, відчуття Я, відчуття думки, слуху.

Філософське обгунтування гетевського методу пізнання теорії кольору дало змогу Р. Штайнеру розширити розуміння проблем кольору і використати його як важливий засіб вираження духовних проявів людини. Слідуючи за Гете, Штайнер розвивав пізнання про чуттєво-моральну дію кольору, він виділяв особливий нюанс у відчутті кожного кольору, наголошуючи, що кольори мають діяти на саму душу. Так він підкреслював визивний характер червоного кольору, визначаючи не тільки те, що бачить око, а й те що відчуває душа в червоному – і тишу, яку душа відчуває в синьому. Одухотворення кольору надавало нового значення самій фарбі, роблячи її виразником духовного. Особливу увагу він приділяв взаємодії кольорів, тому, як вони взаємовпливають один на одного і на душевні переживання людини. Колір розглядався як жива сутність, що творить художній простір в якому розкривається душа й духовний світ людини.

І. Гете розглядає виховання кольором як невід'ємну частину культурного розвитку [4]. На зв'язок між кольоросприйняттям і культурним розвитком особистості вказують Р. Вудворс, І. Гете, В. Рей, В. Реверс, Е. Хент та ін. Таким чином очевидно, що в процесі організації художнього простору, активним виразником духовних проявів людини виступають виразні й виражальні засоби образотворчого мистецтва.

Висновки і перспективи подальших розвідок напряму. Розгляд проблеми вираження духовних проявів людини засобами образотворчого мистецтва ставить ряд недостатньо вивчених і важливих аспектів, які потребують подальшого дослідження. Оскільки, можна зазначити, що джерела духовності знаходяться не тільки в площині свідомого, а й в несвідомих структурах психіки. Зокрема, важливим є вивчення таких явищ як духовні стани й почуття та інші форми духовних проявів у мистецтві. Особливої уваги заслуговує проблема відповідності та взаємозв'язку виражальних засобів мистецтва й певних духовних станів і почуттів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Бердяев Н. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого // О назначении человека / Н. Бердяев. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
 2. Боров Ю. Б. Эстетика / Ю. Б. Боров. – М.: Политиздат, 1988. – 496 с.
 3. Боришевський М. Й. Духовність в особистісних вимірах / Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – Т. X. – Ч. 4. – К., 2008. – С. 61–69.
 4. Гете И. В. Избранные сочинения по естествознанию / И. В. Гете. – М.: Просвещение, 1957. – 564 с.
 5. Даниэль С. М. Искусство видеть: О творческих способностях восприятия, о языке линий и красок и о восприятии зрителя / С. М. Даниэль. – Л.: Искусство, 1990. – 223 с.
 6. Елкінз Д. Психотерапія і духовність: на шляху до терапії душі // Гуманістична психологія: Антологія: В 3-х т. Т.2: Психологія і духовність. – К., 2005. – С. 102–120.

REFERENCES

1. Berdyaev, N. (1993). *Ekzistentsialnaya dialektika bozhestvennogo i chelovecheskogo*. [The existential dialectic of the divine and human]. Moscow.
 2. Borev, Yu. B. (1998). *Estetika*. [Aesthetics]. Moscow.

3. Borishevskiy, M. Y. (2008). *Duhovnist v osobistisnih vimirah*. [Spirituality in personality dimensions]. Kyiv.
 4. Gete, I. V. (1957). *Izbrannyye sochineniya po estestvoznaniyu*. [Selected works on natural science]. Moscow.
 5. Daniel, S. M. (1990). *Iskusstvo videt: O tvorcheskikh sposobnostyakh vospriyatiya, o yazyike liniy i krasok i o vospriyatii zritelya*. [The art of seeing: the creative abilities of perception, the language of lines and colors, and the perception of the viewer]. Leningrad.
 6. Elkinz, D. (2005). *Psihoterapiya i duhovnist: na shlyahu do terapiyi dushi*. [Psychotherapy and spirituality: on the way to the therapy of the soul]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ГУСЕВА Любов Григорівна – викладач кафедри образотворчого мистецтва та дизайну Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
Наукові інтереси: педагогіка мистецтва, проблеми образотворчої підготовки студентів та учнів.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

HUSIEVA Liubov Hrihorivna – the lecturer of the Department of arts and design Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University.
Circle of scientific interests: pedagogy of art, the problems of art training students.

*Дата надходження рукопису 24. 12. 2017 р.
 Рецензент – д.п.н. професор Н. С. Савченко.*

УДК 502:[373.3.091/12-05:005.336.2]

БУЗЕНКО Ірина Леонідівна – аспірант Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
 e-mail : irynabuzok26@gmail.com

ЕКОЛОГО-ВАЛЕОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ: ДЕФІНІТИВНІ ПІДХОДИ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Дослідження процесу формування еколого-валеологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи вимагає уточнення поняттєвого апарату проблеми.

Оскільки в науковій літературі зустрічається значна кількість близьких до досліджуваного понять («екологічна культура», «еколого-валеологічна культура», «екологічний світогляд», «екологічна свідомість», «екологічна компетентність», «валеологічна компетентність», «еколого-валеологічна компетентність» тощо) – коротко їх окреслимо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що значна частина наукових досліджень присвячено проблемі формування екологічної культури (Л. Білик, Т. Вайда, Н. Грейда, М. Дробноход, Н. Єфіменко, О. Лазєбна, Л. Лук'янова, О. Пономарьова, С. Шмалей та ін.). Теоретичні засади екологічної компетентності

розглядаються в працях С. Бондар, Г. Бордовського, А. Гагаріна, С. Глазачова, С. Головіна, К. Корсак, А. Маркової, Г. Папуткової, В. Стрельнікова, Л. Хоружої, І. Яшук та ін. Основні підходи до формування екологічної компетентності, з'ясування її сутності та структури визначено в працях О. Гуренкової, О. Колонькової, В. Маршицької, О. Пруцакової, Н. Пустовіт, Л. Руденко, Л. Титаренко, С. Шмалей та ін.

Метою статті є аналіз дефінітивних підходів до поняття «еколого-валеологічна компетентність» та близьких до досліджуваного понять.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі найбільш часто зустрічаємо поняття «екологічна культура». Екологічна культура, як вважає Г. Науменко, звернена до двох світів – природного довкілля і внутрішнього світу людини. Вона включає в себе певний зріз суспільно виробленого способу самореалізації